

BÀN VỀ ĐỌC SÁCH

Giáo sư HOÀNG TRINH

Đọc sách không phải chỉ là một công việc giải trí theo kiểu “cuốn theo chiều gió”. Có khi ta đọc lướt qua, có khi ta dán mắt vào từng chữ, từng dòng. Có những cuốn sách đọc xong, ta không nhớ một điều gì quan trọng. Sau khi đọc cũng như trước khi đọc, không có thêm chút gì. Có những tác phẩm khi ta đọc, dường như chúng ta là những người trong cuộc. Ta trần trọc, trăn trở, ngẫm suy vì một câu, một chữ, một vấn đề, một con người, một cuộc đời. Tác phẩm đã cho ta một kiến giải, một hiến kế. Không phải chỉ đơn thuần là một câu chuyện, một vài câu thơ... Ta thấy có trách nhiệm hơn đối với cuộc sống, sau khi đọc cuốn sách. Ta cảm ơn nghệ thuật, thêm một lần nữa. Nghệ thuật đã góp phần gắn bó ta với lý tưởng, với nhân dân, với sự nghiệp xã hội chủ nghĩa, với cái đẹp làm cho ta sống sung sức thêm, có trọng lượng thêm, sống có hiệu quả và năng suất.

Cũng như nhiều bạn đọc, tôi đã từng có những đêm dài mất ngủ chỉ vì chưa hiểu ra một ý qua một ngôn từ, một lời nói, một đoạn văn... Tôi tự hỏi, hỏi sách, hỏi tác giả, hỏi người khác. Tôi cố đeo đuổi đến cùng, đi từ lời văn, ý thơ, hình tượng đến tận cội nguồn ý thức, tư tưởng, dự án, đề xuất của tác phẩm. Có những đêm đang ngủ bỗng bật dậy, vì dường như chợt nắm bắt được nghĩa của một câu, một lời, một thành ngữ... chứa một ẩn ý nào đó đã làm khổ sở tôi đến hàng tuần, sau nhiều lần lật đi, bới lại, tra cứu, chất vấn “phản biện” cả tác phẩm lẫn tác giả. Tiềm thức được ý thức hỗ trợ bỗng nhiên trỗi dậy, và thế là, cũng như Ác-si-mét...

Đoạt sáo Chương Dương độ...

Tại sao mới vào lại dùng động từ nguyên trạng mà không có chủ ngữ, lại dùng hình thức phiếm định hoá? Đọc câu thơ thấy nó rất khoẻ, một sự vào thơ rất khoẻ, nhưng khoẻ ở đâu, sao lại có thể cho là khoẻ? Giá có chủ ngữ thì sao? Câu thơ có đạt được tầm tư tưởng ấy không? Nội dung và hình thức đúng là gắn bó, hữu cơ, keo sơn như cội với cành.

Ngành ngành thi đua,

Người người thi đua,

Ngày ngày thi đua,

Ta nhất định thắng,

Địch nhất định thua.

Mấy câu thơ hết sức giản dị của Bác Hồ mà cho đến nay nhân dân và cán bộ nhớ mãi. Vì sao lại nhớ? Chắc gì đã dễ trả lời nếu thử đi vào cấu trúc nội tại của bài thơ đại chúng đó.

Bài *Dừng đung* của Tố Hữu (1938) phân phê phán, chế giễu là chính. Vậy thì quan điểm hiện thực xã hội chủ nghĩa “ẩn” ở chỗ nào? Có thể nói nhà thơ đã gửi vào các câu

thơ của mình một trái tim nóng bỏng dành cho thành phố quê hương. Chỉ cần đôi chủ, chỉ cần nhân dân làm chủ là Huế sẽ thực sự “đẹp và thơ”, và khuynh hướng đó chỉ có thể nằm ở “tiềm đài” của bài thơ mà người đọc phải tìm kiếm ở ngay trong thể tương phản và tình cảm trong thơ. Có Huế phong kiến đáng khinh, đáng ghét, có Huế của dân tộc, của nhân dân, của thi sĩ.

Nhiều nhà triết học và phê bình trên thế giới cho rằng “tồn tại hay không tồn tại” của Hăm-lét phản ánh cái song đề bi kịch vĩnh cửu của con người mà chủ nghĩa hiện sinh sau này đã gọi là cái “phi lý” của cuộc đời. Có đúng hay không? Hay câu hỏi nổi tiếng đó mang một ý nghĩa tích cực là phản ánh một tâm hồn đang tìm định hướng để tiến tới một hành động?

“Tiếng gầm thét của các thế kỷ”. R. Rô-lăng muốn nói gì khi ông mô tả tâm trạng của Giăng Cri-xtô-phơ trong giây phút anh vừa vượt khỏi biên giới Đức đang nằm mơ màng, ngẫm nghĩ ven một khu rừng?...

Đọc sách thực chất là một cuộc đối thoại. Đối thoại thầm lặng giữa tác phẩm, tác giả, thời đại và người đọc. Đặc biệt chỉ có người đọc và tác phẩm là có mặt, và trong cuộc đối thoại đó không ai “nói lên lời”, một bên là văn bản, một bên là đôi mắt và trí lực. Văn bản không nói, hay nói cho đúng hơn là nó nói theo kiểu của nó, bằng những dòng chữ, những trang sách trong đó ẩn hiện tác giả và thời đại của anh ta. Nó cũng có mắt và cũng có miệng. Nhưng nó là một sự im lặng và yên tĩnh “lớn tiếng”.

Sách là “một người bạn hùng biện và trầm tĩnh” (G.Xăng).

Người đọc cũng ở trong tư thế định thần chỉ nhìn mà không nói.

Tác phẩm càng hàm súc, sâu xa thì nó càng cuốn hút, càng đặt vấn đề; người đọc càng có nhiều câu hỏi.

Sao lại như vậy, chắc nghĩa phải chăng là như thế này, dụng ý sáng tạo có thể là ở đây...

Đúng, nhưng chưa phải hết đâu. Anh không nên chỉ tin ở “minh văn”, ở những từ, những câu trên bề mặt... Tôi còn muốn nói khác kia. Hãy chịu khó thêm chút nữa Văn thơ không phải lúc nào cũng nói toạc ra.

Rồi còn lịch sử, thời đại, thực tiễn, thực tại trước mắt. Lập trường, quan điểm, hiểu biết, kiến thức... Trong các cuộc đối thoại đều có sự can dự, chứng kiến của các thành viên đó.

Một cuộc đối thoại, trao đổi ý kiến, tâm tình, tỉ tê. Khi thực sự hiểu nhau thì đúng là một sự sung sướng khó tả, một hứng thú trí tuệ không mua được, một sự “phát hiện ra châu Mỹ” của người đọc. Khi có những câu, những ý vẫn còn treo lại đó thì đọc là một sự tìm kiếm, huy động cả tư tưởng, nhận thức, học vấn, trí nhớ, hồi ức, liên hệ. Đọc sách là hiểu, hiểu nữa, hiểu mãi. Ngay trong một tác phẩm, những tác giả lớn không bao giờ lặp lại mình. Độ trùng thừa là một điều kiêng kỵ trong tác phẩm.

Đọc với thể chủ động, tinh thần làm chủ sẽ không phải là “sự đọc thuần túy” theo thuật ngữ của xã hội về sự đọc. Đọc lúc ấy là đối thoại, là học hỏi, học và hỏi.

Văn học có những lớp lang, những chiều dày của nó. Chúng ta đã tranh cãi về Nguyễn Du gần “ba trăm năm”, đến nay đã có thể tạm thời kết thúc ở một số nhận định cơ bản. Nhưng trên nhiều mặt, nhất là về mặt nghệ thuật, phép thơ, còn phải

“hỏi” Nguyễn Du nhiều, còn phải “giúp” Nguyễn Du tìm ra Nguyễn Du. *Truyện Kiều* đã “ra khơi” từ lâu nhưng chưa phải đã là “cấp bến”. Không ai nghĩ rằng *Lục Vân Tiên* đã hết vấn đề để bàn. Tâm tư và trí óc của Nguyễn Đình Chiểu vẫn đang muốn nói với chúng ta nhiều điều.

Bài *Đêm khuya đọc Úc Trai* của Sóng Hồng còn cần được khai thác ở nhiều mặt. *Đứng trước biển* của Nguyễn Mạnh Tuấn, *Sao đổi ngôi* của Chu Văn; *Nhân danh công lý* (kịch) của Doãn Hoàng Giang và Võ Khắc Nghiêm có những chỗ hay sẽ thấm dần, thấm dần vào người đọc, người xem.

Mới đây chúng ta kỷ niệm 200 năm ngày mất của Vích-to Huy-gô. Hàng chục bản tham luận đã nói lên cái điều mà ai cũng đã nói: những tác phẩm lớn là những nguồn dự trữ lâu dài về tư tưởng, tình cảm, hình tượng, nghĩa và ý nghĩa. Nó sống mãi, vượt ra khỏi khuôn khổ không - thời gian của nó.

Mùa đông năm 1983, trong đêm Nô-en, đứng trước Nhà thờ Đức Bà ở Pa-ri, tôi cố ngược mắt tìm cho ra Qua-di-mô-đô, có lẽ đang ở đâu đấy... Tôi đọc cuốn tiểu thuyết của Huy-gô từ hồi còn nhỏ. Thế mà mấy chục năm sau vẫn thấy mới. Anh chàng gù này nhiều người cho là xấu xí kinh khủng. Nhưng anh ta gù mà tâm hồn anh ta rất “thẳng”, hơn hẳn kẻ lưng thẳng mà tâm địa cong gù. “Cái áo không làm thành ông thầy tu”. Cũng như miệng *Con người cười* toác ra, nhưng càng toác, càng “cười”, xã hội quý tộc độc ác càng bị lên án. Đẹp trong nghệ thuật là như thế.

Đúng là, một di tích lịch sử đã được “liệt hạng” không có nghĩa là chúng ta đã hết công việc, mọi việc đã rõ, như người ta thường nói. Văn học, nghệ thuật cũng thế.

*

* *

Đọc sách ngày nay là một khoa học. Hơn ba mươi năm nay, trên thế giới *khoa học đọc sách* đã ra đời phối hợp nhiều ngành khoa học tự nhiên và khoa học xã hội theo phương pháp liên ngành để giúp cho người ta đọc sách một cách hữu hiệu nhất, giúp cho các cuộc “đổi thoại” trở nên bổ ích và hứng thú. Nhất là ngày nay, trong thời đại gọi là “bùng nổ thông tin” biết bao nhiêu sách đã được đưa ra trong một năm, một tháng, một ngày.... Chọn gì để đọc tùy theo nhu cầu và yêu cầu nâng cao, mở rộng kiến thức của từng ngành nghề, từng người đọc (tiểu thuyết đọc khác, sách kỹ thuật đọc khác, sách nghiên cứu đọc khác...), đọc thế nào để có thể đọc nhanh, đọc nhiều và nhất là *đọc tốt và nhớ lâu*, tức là có được những thu hoạch sâu nhất, cần thiết nhất cho đời sống, cho việc làm, cho yêu cầu phục vụ, nghiệp vụ của từng loại cán bộ, từng loại bạn đọc?

Sách có quan điểm của nó, đọc cũng phải có lập trường, quan điểm để có thể biết phân biệt đúng sai, bác bỏ hay tiếp nhận, tiếp nhận có phê phán, tiếp nhận một cách tối ưu.

Đối với chúng ta, các quan điểm Mác-Lênin, trong đó có các quan điểm của Đảng ta về văn hoá, văn nghệ, sẽ giúp cho ta làm chủ được sự đọc. Mặt khác, các khoa học liên ngành về khoa học đọc sách vận dụng theo quan điểm Mác-Lênin, trong đó có tâm lý học về sự đọc, sự xem, xã hội học về người sáng tác, về số phận tác phẩm, nhất là xã hội học về sự đọc, sự xem, sẽ tạo cho ta những thuận lợi trong khi “đổi thoại” với tác phẩm, tác giả, theo tinh thần làm chủ, theo tinh thần “cộng đồng sáng tạo”. Người đọc sẽ không phải là người bị động, thụ động, sách muốn dắt đi đâu thì dắt.

Đọc sách là một cuộc trao đổi về nghĩa giữa tác phẩm (tức văn bản) và người đọc thông qua nhiều khâu. Người đọc xã hội chủ nghĩa là người biết đọc đúng, trúng, biết đọc nhiều, với những thu nhận tích cực. Đó là người biết xác định những giá trị văn học, nghệ thuật và tiếp thu những giá trị đó vì sự nghiệp xây dựng đất nước, vì sự nghiệp của ngành nghề, vì lợi ích tư tưởng, đạo đức, nhân phẩm và hứng thú thẩm mỹ, tinh thần ham mê cái đẹp của bản thân.

Người đọc xã hội chủ nghĩa cũng cần từng bước nắm được khoa học đọc sách, nhất là tâm lý học và xã hội học về sự đọc, sự xem. Thông qua việc đọc một cách có khoa học, họ có thể nâng cao hiểu biết, trình độ thẩm mỹ, niềm say mê sống với cái đẹp, sống giữa cái đẹp. Họ có thể hoàn thành tốt các nhiệm vụ chính trị và chuyên môn của mình, có thể đọc nhiều mà sau này sẽ không khi nào hối tiếc đã phí phạm thời gian và sức lực.

Chủ tịch Hồ Chí Minh đã từng chỉ dẫn cho ta cách đọc sách bằng kinh nghiệm của bản thân Người. Nhiều nhà văn lớn trong đó có Goóc-ki, R.Rô-lăng, đã từng nói về việc đọc sách.

Mong rằng Tạp chí *Xã hội học* sẽ có dịp đề cập đến khoa học đọc sách đứng ở góc độ xã hội học để góp phần vào việc đọc sách của bạn đọc nói chung và của người cán bộ nghiên cứu văn học, nghệ thuật nói riêng.